

ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE DİL, ULUSAL KİMLİK VE DEMOKRASİ

Yrd. Doç. Dr. Nezih Müsaoglu*

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ulus-devlet kurma ve ulusal kimliklerini inşa sürecinde dil önemli bir rol oynamıştır. Uluslaşma ve uluslaştırma amacıyla araçsallaştırılan dil, cumhuriyetlerin karma etnik yapıları, siyasal rejimlerin yapısı ve işleyişi ve ekonomik sistemin liberal dönüşümü gibi faktörlere bağlı olarak bağımsızlığın ilk aşamasındaki işlevinden ilerleyen süreç içinde uzaklaşmaya başlamıştır. Siyasal rejimlerin otoriterleşmesine paralel olarak izlenen dil politikalarında da demokratik ilke ve pratiklerden uzaklaşmaya başlanılmıştır. Çalışmada, bu dönüşüm tarihsel süreklilik içinde analiz edilmiş ve dilin Orta Asya cumhuriyetlerinin demokratikleşmesi süreci içindeki rolü değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Orta Asya, dil politikası, demokratikleşme

LANGUAGE, NATIONAL IDENTITY AND DEMOCRACY IN CENTRAL ASIAN REPUBLICS

ABSTRACT

The language played an important role in the nation-building and statecraft process of the Central Asian republics that reached their independence as a result of the collapse of the Soviet-Union. Institutionalized as a main tool of nation-building and nationalization, the language's initial role is changed due to factors such as multi-ethnic structure, nature and functioning of the political regimes and the liberal transformation of the economic system in Central Asia. With the authorization of the political regimes, the language policies begun to become distant from the principles and practices of democracy. In this essay, the transformation of the language's role is analyzed in historical perspective and evaluated its role in the democratization process of the Central Asian republics.

Key words: Central Asia, language policy, democratization

---

* Trakya Üniversitesi İİBF öğretim üyesi

Giriş

Dil politikaları konusu, uluslararası ilişkiler ile ilgili çalışmalarda son derece sınırlı bir yere sahiptir. Bunun nedeni, dil politikası ile ilgili yapılan çalışmalarda dış çevre ile sistematik bir ilişkilendirme yerine daha çok bir devlette siyasal yapının dil davranışlarını etkileme biçimlerine yoğunlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Dil ile politika arasındaki ilişki, politikanın ne şekilde tanımlandığına bağlıdır. Politika, birey/grupların davranış ve eylemlerini etkileme olarak tanımlandığında dil, siyasal iktidarlar tarafından güç, iktidar ve meşruiyet kavramları temelinde araçsallaştırılır ve bu nedenle siyasal yapı ve işleyişi, izlenen dil politikalarını doğrudan belirler. Bir devletin siyasal sistemi ile uluslararası sistem arasındaki belli ölçü ve düzeylerdeki etkileşim, dil politikalarının analizinde dış çevre faktörlerinin de dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, dil politikası olgusu uluslararası ilişkiler alanının içinde yer almaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemi genel olarak belirleyen küreselleşme olgusunun ulusal ve uluslararası alanlar arasındaki ayırım çizgilerini aşındırdığı ve klasik ulus-devleti post modern bir yeniden tanımlamaya zorladığı bir ortamda, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin devlet kurma ve ulusal kimlik inşa süreçleri, bu genel bağlamın barındırdığı temel çelişkiler ve uyumsuzluklar ile birlikte seyretmektedir. Modern/post-modern devlet, küreselleşme/yerelleşme yanı sıra merkezîyetçilik/ademi-merkezîyetçilik arasındaki uyumsuz ilişkiler düzeni, Orta Asya Cumhuriyetleri'nde izlenen dil politikalarına doğrudan yansımaktadır. Dıştan ve tabandan gelen bu baskılara ulusal dillerin nasıl karşı koyacağı, bu bölgede dil panoramasının gelecekte ne şekilde biçimleneceği ve içinde barındıracağı çatışmacı/uzlaşmacı öğelerin nasıl bağdaştırılacağı ile ilgili yanıtlara bağlıdır. Küreselleşme olgusu aynı zamanda, yeni güvenlik ve tehdit tanımlarına dahil edilen inter-etnik çatışma gibi iç çevre unsurlarının uluslararasılaştırılmasını beraberinde getirmektedir. Dil, bu bağlamda sadece uluslaşma aracı olarak değil aynı zamanda uluslaştırıcı unsur olarak algılanmakta ve titüler halklar dışındaki azınlıklara karşı uygulanan ayrımcı ve asimilasyonist dil politikaları, azınlık hakları bağlamında uluslararası baskıların odağında yer alabilmektedir.

Her dilsel durumun dinamikleri ancak kendi tarihsel ve kültürel özgünlüğü içerisinde doğru kavranılabilir. Bu bağlamda, çalışmamızda

öncelikle tarihsel bir bakış açısıyla Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Sovyet döneminde ulus kurma ve ulusal kimlik inşa süreci ele alınacak ve bağımsızlık sürecinin ilk yıllarında süreklilik/değişim arz eden faktörler analiz edilecektir. Daha sonra demokratikleşme süreci ile kesişen ve çelişen bu süreçlerin değerlendirilmesi yapılacaktır. Son olarak ise Orta Asya Cumhuriyetleri'nin küreselleşmenin etkisiyle ulusal dil politikalarında maruz kaldıkları modernite/postmodernite ikilemleri incelenecektir.

Sovyet Dönemi Orta Asya'da Devlet ve Dil

Orta Asya Cumhuriyetleri genelde siyasal, ekonomik ve kültürel benzerlikleri ve ortak tarihleri nedeniyle bir bütün olarak kabul edilir. Sovyetler Birliği'nin milliyetler politikasının temelini oluşturan dil politikaları, kapsadıkları alan ve ideoloji bağlantısı nedeniyle Sovyet iktidarının en iddialı toplumsal mühendislik projesi olarak tasarlanmıştır. Ancak, komünist toplum yaratma sürecinde ara aşama olarak ulus ve ulusal kimliklerin geliştirilmesi ve son aşamada bunların ortadan kaldırılması amacına Sovyet döneminde ulaşamamıştır. Kendi içinde çoğulculuk/tekçilik, idealizm/realizm ve milliyetçilik/enternasyonalizm gibi diyalektik çelişkileri barındıran Sovyetler Birliği'nin milliyetler politikası (Dickens, www.oxuscom.com/lang-policy), "*homo sovieticus*"u yaratma yerine birbirinden farklılaştırılan ve süreç içinde bu farklılıkları benimseyen ayrı milliyetler ve ulusların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylece ortak bir geçmişe sahip olmalarına karşın Sovyet döneminde uygulanan ayrı uluslar yaratma amaçlı milliyetler politikalarının sonucunda ulusların birbirlerinden farklılaşmaları, bağımsızlık süreçlerinde de artarak devam etmiştir.

Bazı araştırmacılar, bu farklılaşmanın sadece Sovyetlerin "böl yönet" politikalarına bağlı olmadığını Sovyet-öncesi kimliklerle ilgili olduğunu öne sürmektedirler. Örneğin Shirin Akiner'e göre, devlet güdümlü kitlesel sosyal mühendislik ürünü olan ve etnik-dilsel sınırlar temelinde kurulan Orta Asya'daki beş sosyalist cumhuriyet, Sovyet dönemi öncesinde klan konfederasyonu biçiminde örgütlenmişlerdi ve tarihsel ulus-devlet temeli olmayan tamamen yeni oluşumlardı. (Akiner, 2002) Bu dönemin ulus öncesi (proto-nasyonal) kimlikleri etnik, dinsel ve dilsel temellere değil, klan ve bölgeselcilik temelinde tanımlanmaktaydı. Bu şekilde oluşan kimlikler arası ilişkiler, bölgesel dayanışma ve işbirliğinden ziyade rekabet ve düşmanlık temelinde kurulmuştu. Çarlık Rusyası döneminde işgal edilen Orta Asya'daki bölgesel kimliklerde ortak ve birleştirici öge, İslam diniydi. Orta

Asya'da Müslümanlık, Rusya'ya karşı olmanın bir ifadesi olarak "yerli" (innarodnets) olmakla eş anlamda kullanılmaktaydı. 1917 Bolşevik devrimi sonrasında özellikle Lenin'in iktidar döneminde izlenen milliyetler politikasının ideolojik meşruiyetini sağlayan dekolonizasyon ve self-determinasyon ile egemen devletlerin özgürce bir araya gelmesi gibi ilkeler, Çarlık Rusyası'nın "milliyetler hapishanesinden" kurtulan Müslüman halkları tarafından kolaylıkla benimsenmiştir. Lenin dönemine kıyasla Türk ve Müslüman halklara karşı politikalarında son derece sertleşen Stalin'in iktidarı sırasında uygulanan yerelleştirme(korenizatsiia) politikaları ile Orta Asya'nın uluslaştırılması süreci (Bingöl, 2005, 2004, 46); dünyevileştirme (sekülerizasyon), Sovyetleştirme/Ruslaştırma, siyasal sınırların çizilmesi, etnik ve demografik yapının yeniden şekillendirilmesi temelinde gerçekleştirilmiştir (Kuzio, 2002). Bu bağlamda, Orta Asya'da kurulan yeni sosyalist cumhuriyetlerindeki dillerin kodifikasyonu ve standardizasyonu amacıyla, mevcut alfabeler aşamalı olarak değiştirilmiştir. Akiner bu değişimi şöyle değerlendirir: "Yazının Arapça'dan Latin (1930) ve Kiril alfabesine geçmesi (1940) ilerleme adına uygulamaya konulmuştu ancak eski ile yeni düzen arasındaki uçurumu derinleştirme yanal işlevine de sahiptir." (Akiner, 2002,10)

Lenin'in ölümünden sonra *de jure* eşit olan diller arasında Rusça'nın *de facto* resmi dil olarak kullanımı yaygınlaşmıştır. (Kreindler, 1982, 133) Dil politikalarında merkezîyetçilik ve çoğulculuk arasındaki denge, Stalin döneminde Rusça'nın Sovyetler Birliği'nin tek resmi olmayan "resmi dili" şeklinde bozulmuştur. Batılı bir uzman tarafından kullanılan "iki kanat" (dva potoka) kavramı ile ifade edilen bu çelişkiler, iki dilliliğin yaygınlaşması biçiminde bütün Sovyet döneminde devam etmiştir. "Parti, bir yandan (genelde dış siyaset görüşlerinin etkisiyle) Sovyet iktidarı boyunca ulusal dillerin "çiçek açtığı" izlenimini vermeyi amaçlamakta diğer yandan ise Rusça'nın SSCB'nin tek dili olması yönündeki gerçek amacını takip etmektedir."(Bruchis, 1984,145)

Eğitim seferberliği, ulusal dillerin yaratılması, alfabe değişimi ve iki dillilik gibi dil politika uygulamalarının yoğunluğuna karşın Orta Asya halkları ve Ruslar arasındaki kültürel farklılıklar Sovyet döneminde ortadan kalkmamıştır. (Dickens, www.oxuscom.com/lang-policy)

Sovyet döneminde siyasal gündemin en hassas konularından biri olan dil politikası, bu dönemin sonlarına doğru çatışmacı bir nitelik de kazanmaya başlamıştır. Orta Asya'da özellikle Gorbaçev iktidarı döneminde

Moskova'ya karşı duyulan hoşnutsuzluğun simgesel dışavurumu olarak dil, belli bir işleve sahip olmuş olsa da Sovyetler Birliği'nin dağılmasında uygulanan dil politikalarının etkisi ancak başka faktörler ve özellikle federal yapı ile ilişkilendirildiğinde bağımsızlık sürecinde anlamlı bir değişken haline gelmektedir. "Sovyet federal sistemi, devletin nihai olarak çökme yollarını önemli ölçüde etkilemiştir, çünkü Sovyet federasyonunu oluşturan toplumların ulusal kimliklerini, ... ulusal federalizm biçimde kurumsallaştırmıştır. Sovyet rejiminin alternatifi kurumsal olasılıkları bastırdığı bir zamanda, kimliklerin bu şekilde kurumsallaştırılması, Sovyet iktidarının sona ermesi, cumhuriyet düzeyinde organize ve ayrıştırıcı baskıların ortaya çıkmasını sağlayabilecekti."(Abdelal, 2002, 474)

Uluslaşma, uluslaştırma ve demokratikleşme aracı olarak dil

80'li yıllarda Moskova'ya karşı artan hoşnutsuzluk ve düşmanlığa karşın Sovyetler Birliği'nden ayrılmada pek istekli olmayan¹ yeni Orta Asya Cumhuriyetleri'nin siyasal söylemleri düzeyinde, bu milliyetlerin göreceli "yeniliği" yer almaktaydı. Ancak bağımsızlık aşamasında her Orta Asya devletinin ayrı bir çoğunluk milliyeti (titular nationality), kendi kültürü, dili ve tarihi bulunmaktaydı." (Olcott, 2005, 9)

Büyük ölçüde Sovyet döneminde kurumsallaşan bu unsurlar, yeni devletin inşasında ve ulusal kimliğin yeniden biçimlendirilmesinde nasıl kullanılacaktı? Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan Orta Asya Cumhuriyetleri, sınırları içindeki demografik ve bölgesel gerçekleri dikkate almayan ve çoğunluk durumundaki etnik grubu temel alarak oluşturulan ulusal kimliğe sahip klasik ulus-devlet modelini uygulamaya karar vermişlerdi. Yeni cumhuriyetlerin ulusal-idari, ulusal territorial ve idari-territorial egemenlik edinim süreci totalitarizm yerine liberal demokrasi, başkanlık sistemi, devletçi ataerkillik (paternalizm) ve serbest piyasa modeli temelinde şekillendirildi. Ulus-devlet kurma sürecinde ulusal dil ve kültürün kurtarılması ve yeniden doğuşu, etnik özgünlük ve farklılıkların korunması, ulusal tarih ve kahramanların yüceltilmesi, etnik toprak varlığını keşfetme, altın çağ kronolojisine dönüş aracılığıyla ulusal kimliklerini güçlendirme eğilimlerini kuvvetlendirdiler. (Guboglo, 2000)

---

¹ Sovyetler Birliği'nin geleceği ile ilgili 17 Mart 1991de yapılan referandum sonuçlarına göre Orta Asyalıların %90 Birlikten kopmama kararlarını ortaya koymuşlardır.(Akiner, 2002,14)

Ulus-devlet sürecini XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk yarısında tamamlayan ve post-modernite aşamasına geçen Batı ile bütünleşmek amacıyla yeni devletlerini bir an önce kurmak durumunda kalan Orta Asya Cumhuriyetleri bu sürece Sovyet dönemi mirasından birçok unsuru olduğu gibi aktardılar. İmanaliev'e göre bu süreç, "büyük ölçüde atalet temelinde Sovyet'in, yani post-Sovyet alanda post-komünizmin yeniden canlandırılmasından" ibaretti. (İmanaliev, www.ipp.kg) Yeni ulusal kimliklerin en önemli yenilikçi unsuru, komünizmin karşıtı ve ardılı olan milliyetçilik olmuştur. Milliyetçilik, "ardıl devletlerin temel ideolojisi ve Sovyet-sonrası Orta Asya devletlerinin yönetici seçkinlerinin politikalarına meşruiyet kazandıran ana araç haline gelmiştir." (Bingöl, 2004, 44) Burada "millet" ve milliyetçiliği Benedict Anderson'un "imagined communities" (Anderson, 1983) anlamında kullandığımızda Orta Asya'daki milliyetçiliğin çelişkili anlamlandırma ve uygulama özelliğine sahip olduğunu görüyoruz. "Siyasal söylem, Şirin Akiner'e göre, " belirsizliklerle dolu: bir yandan yurttaşlık (etnisite temelli değil) olarak tanımlanan milliyet yüceltilmekte diğer yandan çoğunlukta olan etnik grubun kültürüne yapılan kuvvetli vurgu, etnik krizin ortaya çıkmasına yol açmaktadır." (Akiner, 2000, 20) Bingöl, Antony Smith'in kavramlaştırdığı "etnik ve jeneolojik" milliyetçilik / "civic ve territorial milliyetçilik" ayrımına başvurarak Orta Asya'daki milliyetçiliğin birinci kavramla örtüştüğünü ileri sürmektedir. (Bingöl, 2005, 46) Etnik milliyetçilik, Orta Asya cumhuriyetlerinin siyasi rejimlerinin yapısı, işleyişi ve niteliklerine koşut olarak iktidarların izledikleri dil politikalarının etnik temelli, otoriter ve ayrımcı niteliğini belirlemektedir. Annette Bohr, "uluslaştırma politika ve uygulamaların, yeni rejimlerin ikonografilerinde, yerel dillere sağlanan ayrıcalıklı statü, yenilenen tarihler ve çoğunlukta olmayan grupların iktidar kademelerinden dışlanmasında" (Bohr, 1998, 139) gözlemlenebildiğine işaret etmektedir.

Teorik olarak, karma etnik yapıları toplumlarda dil, özellikle dilin seçimi ve kullanılması, anayasal statüye sahip olması siyasi açıdan büyük önem taşımaktadır. Etnisitenin maddi kültür düzeyinden bilinç ve manevi kültüre hatta daha ileri bir düzeye siyaset ve hukuk alanına aktarılmasında dil önemli bir role sahiptir. Bir dilin resmi dil statüsü kazanması (Haugen, www.stra.teg.ru), etnik temelli kadro politikasının oluşturulmasında bir araç haline getirilmesi olasılığını taşımaktadır. Bu durum ise devlet yönetiminin etnik kutuplaşmasına yol açmaktadır. (Guboglo, 2000)

Farklı etnik gruplar arasındaki rekabet ulus-devlet inşa sürecini olumsuz etkileyen faktörlerin başında yer almaktadır. Bağımsızlık sürecinin

başında, Orta Asya liderlerinin tümü kendi devlet ve uluslarının biricikliliğini ispatlama konusunda adeta yarışmışlardır. Sovyet dil politikalarına karşı olmalarına karşı bu politikaların sonucunda aralarında kesinlik kazanan ayırım çizgilerini koruma ve dili siyasal olarak araçsallaştırma geleneğini korumuşlardır. "...Sovyet miti yıkıldıktan sonra kalan tek meşruiyet tabanı ulusal referanslar olduğu için, iktidardaki seçkinler ulusal dilin tekeliğini savunur oldular." (Roy, 2000, 230)

Ulusal dilin desteklenmesi yönündeki eğilim, alfabelerin değiştirilmesine, dili arılaştırma ve "uluslaştırma" reformlarına doğrudan yansımıştır. (Roy, 2000,230) Stalin döneminde izlenen dil politikalarının sonuçlarına benzer sonuçlar bu dönemde de paradoksal olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan en belirgin olanı milletler arasında ve özellikle Türk dilleri arasındaki farkların derinleşmesidir. Bu konuda Olivier Roy şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Daha önce tarihe yaklaşımlarında da gördüğümüz gibi, bugünün milliyetçilerinin Sovyet sisteminden koparak değil onun bir devamı olarak uygulandığının başka bir kanıtıdır bu." (Roy, 2000,232)

Bütün Orta Asya Cumhuriyetleri'nde, daha Sovyetler Birliği yıkılmadan önce dille ilgili çıkarılan yasalarda millileşme eğilimi açıkça ortaya konulmaktadır. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında uygulamaya konulan bu yasalar, cumhuriyete adını veren ulusun(titular nation) dilinin korunması ve geliştirilmesini amaçlamaktaydı. Bu aşamada bir dizi ekonomik ve güvenlik sorunu ile karşı karşıya kalan Orta Asya liderleri, güven ve istikrarın sağlanması ve korunmasında etnik gruplar arasındaki eşitliğin sağlanması ile ulusal birliğin korunmasının, ortak ulusal bir dilin işlevselleştirilmesi aracılığıyla olacağı düşüncesindeydiler. Ancak bu sürecin devamında ulusal dillere yapılan aşırı vurgu, ulusal dil ile yerel diller arasındaki hiyerarşiyi bozacağından, bu "asimetrik ilişki" (Tiskov, 1999), demokratik ortamın git gide zayıflamasına koşut olarak, azınlık dillerinin ve kullanıcılarının dışlanması ve yabancılaşma duygularının artmasına yol açacaktı. (Kreindler, 1997, 93) "(Etnik açıdan) son derece heterojen olan bu bölgede, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının zaten birçok sınır uyumsuzluklarının varlığı ve Orta Asya halkları arasında ortaya çıkabilecek etnik çatışma riski dikkate alındığında, diller arasında hiyerarşinin ortaya çıkması ciddi sorunlara yol açabilecektir." (Virtanen, www.linguapax) Bu sorunların iç çevreyi olduğu kadar dış çevreyi de etkileme olasılığı bulunmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde güç dengelerinde meydana gelen değişim, güvenlik sorunsalının yeniden biçimlenmesine yol açmıştır.

Etnik gruplar arasındaki sorunlar, artık bir devletin iç işleri ile sınırlı kalmayıp uluslararası politikanın bir parçası haline gelmektedir. Artan stratejik önemi ve doğal yeraltı kaynakları bakımından zengin olan Orta Asya bölgesi üzerindeki bölge ve bölge dışı oyuncular arasında yaşanan rekabet, Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle ivme kazanmıştır. Bu bağlamda; Batı, özellikle ABD, bölgedeki siyasal rejimlerin demokratikleştirilmesi amacıyla, girişimlerini çoğaltmakta ve farklı baskı yöntemlerine daha sık başvurumaktadırlar. Diller arasındaki asimetric ilişkiler düzeninin varlığı - diğer faktörlerin yanı sıra- iç siyasal yapıyı daha kırılgan hale getirerek dış müdahaleler için daha elverişli bir ortam oluşturmaktadır.

Karma etnik yapıya sahip olan Orta Asya toplumlarının etnik milliyetçiliğe yönelmesi, uluslararası bağlamın küreselleşme yönünde değişiminin doğal sonucu olarak görülebilir. Küreselleşme, yeni Orta Asya Cumhuriyetleri'nin siyasal ve toplumsal gelişmesine, bir taraftan bir bütün halinde ulusun bireyselleştirilmesi olarak diğer tarafından da ulus-altı düzeydeki unsurların bireyselleştirilmesi olarak yansımaktadır. Küresel zihniyetin ortak zihniyet lehine güçlenmesinin yanı sıra benzer özellikler ve yaşam biçimlerinin yaygınlaşması yönündeki trend, ulusal düzeyde bütünleştirici eğilimi güçlendirmektedir. Ancak küreselleşme diyalektiğinin diğer boyutunu oluşturan etnik milliyetçilik, azınlıkta olan etnik grubun kendi devletini kurma amacını gerçekleştirme koşullarını deforme ettiği ve alışlagelmiş kendi kendini tanımlama ve özgünlüğünü koruma olanaklarını sınırladığı için etnosun siyasallaşmasına yol açmaktadır. (Guboglo, 2000)

İzlediği dil politikalarında bu iki karşıt trendi uyumlaştırmaya çalışan en tipik Orta Asya Cumhuriyeti Kazakistan olmuştur. Demografik yapısı açısından Orta Asya'da titüler milliyetin azınlıkta olduğu tek devlet olma özelliğine sahip olan Kazakistan'da², Rusların özerklik talepleri sonucunda yaşadıkları Kuzey bölgesinin ayrılma olasılığı , (Kuzio, 2002, www.eurasianet.org) bağımsızlığın ilk yıllarında (1993) Kazakçaya devlet dili statüsü verilmesinde belirleyici olmuştur. Ancak üç yıl sonra Kazakça'nın yanı sıra Rusça resmi dil olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte yeni düzenlemelerle Rusça ile Kazakça arasındaki denge, 1997'de çıkarılan "Dil Yasası"yla Kazakça lehine yeniden değiştirilmeye çalışılmıştır. Yasa uyarınca, "Kazakça (şimdi) devlet yönetimin, yasamanın, yargı mekanizmasının ve yargı kayıtlarının dili" haline gelmiştir.

² 1991 nüfus verilerine göre toplam nüfusun %40'ını Ruslar, %39'unu Kazaklar oluşturmaktadır (Taras Kazio, "Kazakhstan grapples with Cultural Revival Dilemmas", www.eurasianet.org/index.shtml, 17.1. 2002)

(Kazakhstan: Language Law Comes into Force) 2000'de Devlet Başkanı Nazarbaev, Kazakistan'da artık dil konusunun çözümlendiğini açıklamıştır. (www.eurasia.org.ru)

Diğer Orta Asya Cumhuriyetleri'nin dil politikalarında da Rusça ile titüler dil arasında aynı mantık temelinde bir dengenin kurulduğu görülmektedir. Kırgızistan'da, Rusça ikinci resmi dil (1994); Özbekistan'da "inter-etnik iletişim dili" (1989); Türkmenistan'da, Türkmençe yanı sıra Rusça devlet dili statüsüne sahiptir. (Bingol, 2004); Tacikistan'da, Tacikçe resmi dil statüsüne sahipken (1989 Dil Yasası uyarınca), Rusça "uluslararası iletişim" dili olarak tanımlanmaktadır. (The Languages of Tajikistan in Perspective)

O'Callagan, Kazakistan'daki dil politika uygulamalarında geleneksel noktada dilin siyasal gündemden düşmesinden hareketle yaptığı genellemesinde, dil ekseninde siyasal kutuplaşmanın siyasal ve ekonomik sistemin istikrarına bağlı olarak azaldığına işaret eder. "...bağımsız devlet siyasal, ekonomik ve Kazakistan örneğinde olduğu gibi etnik açıdan da istikrarlaştığında, devletin dil planlaması konusundaki ilgisi azalır ve sorumluluk devlet adamlarına geçer." (O'Callagan, 2005, 212)

Orta Asya'da dil-dış politika ilişkisi

Bağımsızlığını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri, dış politikalarında her biri farklı dil politika seçeneğine tekabül eden alternatiflere yönelmişlerdir. Bunlar; Rusya ile ilişkilerini sürdürmek, Türkiye ve İran gibi bölgesel aktörlerle stratejik ortaklık kurmak, tarafsızlık politikası izlemek veya bölgesel lider olmaktır. Ancak, egemen varlıklarını ortaya koyma ve güçlendirme konusunda yetersiz olmaları nedeniyle bu devletlerin büyük bir kısmı dış politikalarında Rusya dışındaki stratejik açılımları yeterince etkinleştirme olanağı bulamamışlardır. Bu durum, dış politika potansiyellerinin yetersizliği yanı sıra Rusya'nın geleneksel etki alanı olarak gördüğü Orta Asya üzerinde yitirdiği gücünü yeniden kazanmak amacıyla izlediği politikalarla da açıklanabilir. Yeltsin iktidarı, özellikle 1995 yılından başlayarak, eski Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki Rus azınlıklarının siyasal hakları ve güvenliği olgusunu, "Yakın Çevre" politikasının önemli bir dayanağı haline getirmiştir. "Orta Asya'da Rus azınlıklarının korunması ihtiyacı, Moskova'ya 'yaşamsal çıkarları alanı' üzerinde etkisini güçlendirmek için etkin bir araç kazandırmıştır." (Akerman, 2003, 21) Rusça, Putin döneminde, Rus azınlıklarının haklarının korunması

kapsamında değil , “yumuşak güç” unsuru olarak Orta Asya’da Rus olmayanlar tarafından kullanılmaya teşvik edilmektedir. Şubat 2008 tarihli Eurasia Heritage raporunda, otoriter yönetimleri nedeniyle Rusçanın kullanımının engellendiği Özbekistan ve Türkmenistan hariç “Sovyet mirası olduğu şeklindeki post-emperyal mitoslardan arındırılarak” (Babich, www.russiaprofile.org) Rusçanın diğer Orta Asya Cumhuriyetleri’nde bir işbirliği mekanizmasına dönüştürülmesi gereğine yer verilmiştir.

Orta Asya Cumhuriyetleri’ndeki başarısız “renkli devrimler” sonucunda otoriter Orta Asya liderleri, Batı’nın demokratikleştirme baskıları karşısında Rusya ile ilişkilerini sıkılaştırarak mevcut konumlarını korumaya çalışmışlardır. (Laruelle, 2006, 12) Dış politikasını Rusya karşıtlığı üzerine kuran ve bu bağlamda ABD ile stratejik ortaklık düzeyinde yoğunlaştıran Özbekistan’da kanlı Andican ayaklanmasından sonra “Rusya yönünde keskin bir jeopolitik u- dönüşü yapmıştır.” (Weitz, www.eurasianet.org) Tarafsızlık stratejisini Türkmenbaşı’nın ölümünden sonra terk etmeye başlayan Türkmenistan’da da benzer değişim gözlemlenmektedir. Rusya’ya yakınlaşma politikaları, Orta Asya’daki Rus dilinin daha önce önünde var olan siyasal engellerin ortadan kalkması ve yaygınlaşması için daha elverişli bir ortam oluşturmaktadır. Bu koşullarda, birçok uzmanın ortak görüşüne göre “Diğer farklı kanaatlere rağmen, Rusça siyasal elit ve kitlelerin ortak dili olmaya devam edecek gibi görünmektedir.” (Virtanen, www.linguapax.org)

Diğer bölgesel aktörlerle ilişkiler açısından, Orta Asya cumhuriyetlerinin Türkiye ve İran ile ilişkilerinde kendilerine sunulan iki ayrı modelin, özellikle bağımsızlıklarının ilk yıllarında, bu cumhuriyetlerin izledikleri dil politikalarına etkileri belirleyici olmuştur.

Kültürel, dilsel ve tarihsel ortak bağlarının bulunduğu Orta Asya Cumhuriyetleri ile bağımsızlıklarını ilan ettikleri andan itibaren diplomatik ilişki kuran Türkiye, dış politikasında, Türk Dünyasını birleştirme fırsatının doğmasının verdiği büyük heyecan ve umutla idealist bir Orta Asya açılımına siyasal söyleminde yer vermiştir. Bölgede İran’ın etkisini zayıflatmak ve engellemek için sunduğu modelde Türkiye, Batı ve özellikle ABD’nin desteğini aldığı için daha fazla başarı şansına sahip görünüyordu. Ancak, ticaret ve eğitim, medya, askeri eğitim gibi alanlarda işbirliği konusunda ilerleme kaydedilmiş olmasına karşın, coğrafi uzaklık, Orta Asya cumhuriyetlerinin dış politikalarında ortaklık ilişkilerini çeşitlendirme yönelimli arayışları gibi nedenlerle Türkiye’nin Orta Asya’daki etkisi sınırlı

olmuştur. Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının etkinlik derecesinin düşük olmasında, Rusya ve bir kısım Avrupa devletlerinin Türkiye'yi neopan-Türkizm ile eleştirmeleri de ayrıca olumsuz bir etki yaratmıştır.

Türkiye-Orta Asya ilişkilerinin gelişiminde dil önemli bir rol oynamıştır. 1993 yılında Orta Asya Cumhuriyetleri'nin dillerinin Türkiye Türkçesi temel alınarak standart bir ortak dile dönüştürülmesi amacı doğrultusunda iki önemli konferans düzenlenmiştir. Bu konferanslarda, okullarda ortak bir alfabenin okutulması kararı alınmasına rağmen, Orta Asya liderleri bu kararı hayata geçirme konusunda yeterince istekli davranmamışlardır. Konferans sonrasında, Türkmenistan'da Latin transkripsiyonu yerine farklı bir alfabenin kullanılması yönünde başkanlık kararı yayımlanmıştır. Bu durumun sebebini, Ulus-devletlerini kurma sürecinin henüz başlangıcında olan ve Sovyet-sonrası dönüşümün sancılarını yaşayan Orta Asya cumhuriyetlerinin siyasal, ekonomik, idari, güvenlik ve istikrar ile ilgili çok daha öncelikli sorunlarının bulunması şeklinde açıklamak mümkündür. Öte yandan, ulusal kimlik inşasında Sovyet döneminde kendileri için üretilen dillerinin statüsünü ulusal resmi dil statüsüne yükselterek Rusçanın yerine geçecek kendi alternatiflerini ürettikleri için, bölgesel düzeyde Rusça dışında bir diğer "lingua franca"ya ihtiyaç duymamaktadırlar. Uygulamaya koydukları milliyetçi dil politikaları, bölgesel entegrasyondan ziyade dış politikalarında izolasyonizm riskini arttırmaktaydı. Ayrıca, otoriter siyasal çevrenin doğal sonucu olarak ortaya çıkan diller arasında hiyerarşik ilişkiler düzeni, demokrasi ve insan hakları adına dış çevreden gelebilecek baskı olasılığını artırmaktadır. Bu koşullar, Türkiye'nin ve İran gibi herhangi bir bölge devletin Orta Asya'ya yönelik entegrasyonist dil politikalarının başarı şansını ciddi anlamda sınırlamaktadır. Bugünkü Orta Asya'da lingua franca işlevini Rusça üstlenmiş görünmektedir. Küreselleşmenin dili İngilizcenin ancak ilerleyen süreç içinde bu konumu zorlaması beklenebilir. Dil, Avrasya'da güç dengesinde meydana gelecek dalgalanmaların sıklığı ve şiddetine bağlı olarak hala geçiş aşamasında bulunan bölge ülkelerinin jeopolitik, siyasal, ekonomik ve kültürel yönelimlerinde büyük olasılıkla "high politics" in(yüksek politika) önemli bir unsuru olmayacaktır.

Sonuç :

Orta Asya, gerek Sovyet döneminde gerek günümüzde dilin iç politika-dış politika ile iç içe geçmişliği açısından eşsiz bir gözlem ve analiz örnekleme oluşturmaktadır. Dilin devlet ve ulusal kimlik inşasında Sovyet

sonrası dönemde de temel unsur olarak kullanılması konusunda süreklilik gözlemlenmektedir. Etnik açıdan dünyanın en karmaşık bölgesinde dilin bu şekilde yeniden işlevselleştirilmesi doğal olarak iç çevre ile sınırlı kalmayacak sorunları beraberinde getirmektedir. Çoğulculuk-tekçilik, otoritarizm-demokrasi, ulusal-yerel, modernizm-post-modernizm, küresel-yerel ile ifade edilebilecek diyalektik ilişkiler düzeni içinde dil, küreselleşme olgusunun da etkisiyle uluslararası bir boyut kazanmaktadır. Dil, her ne kadar günümüzde Reelpolitikanın uluslararası politikaya hakimiyeti nedeniyle, Orta Asya örneğinde görüldüğü gibi “high politics”in dışında bırakılmış olsa da uluslararası politika analizlerinde gerek iç gerek dış çevrenin siyasallaşan/siyasallaştırılan bir unsuru olarak kullanılması gereken önemli bir analitik değişkendir.

Kaynakça:

Abdelal, Rawi, (2002) “Memories of Nations and States: Institutional History and National Identity in Post-Soviet Eurasia”, Nationalities Papers, Vol.30, No:3

Akerman, Ella, (2003) “Central Asia in Mind of Russia: Some Political Considerations”, the Review of International Affairs, Vol. 2, No:4, Summer

Akiner, Shirin, (2002) “The Struggle for Identity” ed. Jed.C.Snyder,” After Empire: the Emerging Geopolitics of Central Asia”, University Press of the Pacific, Honolulu, Hawaii,

Anderson, Benedict, (1983) “Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism”, Verso Pres, London

Babich,Dmitry,(2008)“Inheriting Language”, Russia Profile, www.Russiaprofile.org/page.php?pageid=International&articleid=a1207054292, April 1

Bingöl, Yılmaz (2004) “Nationalism and Democracy in Post-Communist Central Asia”, Asian Ethnicity, Vol.5, No:1, February

Bohr, Anette, (1998) “ The Central Asian States as Nationalizing Regimes” in Graham Smith and al,eds, “Nation-building in the Post-Soviet Borderlands”, Cambridge University Pres,

Bruchis, Michael, (1984) “The Effect of the USSR’s Language Policy on the National Languages of its Turkic population”, in Yaacov Roi, ed.

“The USSR and the Muslim World: Issues in Domestic and Foreign Policy”,
, London, George Allen and Udwin

Dickens, Marc, (2000) “Soviet Language Policy in Central Asia”,
www.oxuscom.com/lang-policy.htm,5.6.2008

Guboglo, Mihail, “Yazık i Etničeskaya Mobilizatsia”, Russkii
Arhipelag, January 18

Haugen, Einar, “Lingvistika i Yazıkovoe Planirovanie”, Russkii
Arhipelag, www.stra.teg.ru/library/strategics/7/17

İmanaliev, Muratbek, (2008) “Issues of National Statehood in Central
Asia”, www.ipp.kg/en/analysis/469, June 5

“Kazakhstan: Language Law Comkes into Force”, (1997) ITAR-
TASS, July15, reprinted in FBIS-SOV-97-196

Kreindler, Isabelle, (1982) “Lenin, Russian, and Soviet Language
Policy”, International journal of the Sociology of Language, No:33,

Kuzio, Taras, (2002) “Kazakhstan Grapples with Cultural Revival
Dilemmas”, Eurasianet, www.eurasianet.org/index.shtml, January 17

Laruelle, Marleine and Sébastian Peyrouse, (2006) “Asie Centrale, la
dérive autoritaire”, Notes de la FRS, Avril 30

O’Callagan, Luke, (2004) “War of Words: Language Policy in Post
Independence Kazakhstan”, Nebula, 1,3, December -January

Olcott, Martha Brill, (2005) “Central Asia’s Second Chance”,
Carnegie Endowment for International Peace, Washington Dc

Roy, Olivier, (2000) “Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi”,
Metis yay., İstanbul

“The languages of Tajikistan in Perspective”,
www.angelfire.com/rnb/bashiri/Tajling/Tajling.html, (5.13.2008)

Tiskov, Valerii, (1999) “ Yazık i Alfavit kak Politika”, Russkii
Arhipelag

Virtanen, Eraydın Ozlem, [www.linguapax.org/congres/taler/taller3/
article17_ang.html](http://www.linguapax.org/congres/taler/taller3/article17_ang.html),(5.6.2008)

Weitz, Richard, “Civil Society: central Asia: Looking at Language
Politics”, [ww.eurasianet.org/departements/insight/articles/eav012808a
_pr.shtml](http://ww.eurasianet.org/departements/insight/articles/eav012808a_pr.shtml) (28.1.2008)